

Dział: Ogrodnictwo

ISSN 1897-7820

http://www.npt.up-poznan.net/tom2/zeszyt4/art_30.pdf

Copyright ©Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu

ZUZANNA BORCZ, IRENA NIEDŹWIECKA-FILIPIAK

Instytut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

ZABYTKOWE UKŁADY URBANISTYCZNE WALOREM TURYSTYCZNYM MAŁYCH MIAST I WSI DOLNOŚLĄSKICH

Streszczenie. Większość miast i wsi o tradycjach miejskich na Dolnym Śląsku sięga swoją historią XIII wieku. Zachowały się w nich nie tylko pojedyncze zabytkowe obiekty, ale także całe założenia urbanistyczne. Typowe małe rynki w kształcie kwadratu lub wydłużone w formie owalu otoczone są do dzisiaj zwartą zabudową kamieniczek z niewielkim ratuszem po środku, a kościoły, zwykle dwa, widoczne są z daleka. Lokalne władze najczęściej jednak nie rozumieją wartości swoich zabytkowych układów urbanistycznych i nie doceniają ich walorów turystycznych. W miejscowościach tych prawie zawsze brakuje odpowiedniej infrastruktury, hoteli, restauracji, informacji turystycznej itp. Jedynie w niewielu przypadkach społeczność dostrzega fakt, że stary rynek, wąskie uliczki i kilka drzew stwarzają specyficzny klimat miasteczka i stanowią jego prawdziwy walor turystyczny.

Słowa kluczowe: Dolny Śląsk, miasteczka, wsie, układy urbanistyczne, walory turystyczne

Wstęp

Szereg miejscowości na Dolnym Śląsku otrzymywało niegdyś prawa miejskie, lecz w wyniku wielu niesprzyjających wydarzeń dziejowych część z nich nie rozwijała się, popadała w stagnację i regres, aż wreszcie traciła status miasta. Przyczyniały się do tego zmiany polityczne i społeczno-gospodarcze, wojny, pożary, zubożenie ludności, upadek rzemiosła i wiele innych czynników. Małe miasteczka i wsie o tradycjach miejskich, pomimo rozmaitych losów, utrzymują swoją nadrzędną rolę w hierarchii sieci osadniczej, o czym pisze DROBEK (1999). W miejsce tradycyjnych targów i jarmarków wokół rynku ulokowane są sklepy, a centralnym obiektem pozostał kościół parafialny, czasem szkoła ponadpodstawowa, Ochotnicza Straż Pożarna, niekiedy klub sportowy. Transformację małych miast w okresie przemian społeczno-gospodarczych omawia ZANIEWSKA (1998).

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy prawie każda z tych miejscowości deklaruje rozwój turystyki i rekreacji jako dodatkowe źródło dochodu i zapewnienie miejsc pracy dla mieszkańców. Analizując możliwości byłych miasteczek, należy przyznać, że mają one duże szanse na realizację tych zamierzeń GZELL (1996), w omawianych miejscowościach istnieje bowiem szereg zabytkowych obiektów, kościołów protestanckich i katolickich, niekiedy zabudowań klasztornych, założeń pałacowo-parkowych z zachowanym pięknym drzewostanem. Układ urbanistyczny z małym rynkiem i uliczkami o niskiej, zwartej zabudowie mówi o dawnej historii miasteczka i stanowi przy tym jego cechą charakterystyczną. Na rolę rynku w małym mieście zwraca uwagę CZARNECKI (2003), opisując miasta z regionu północno-wschodniego Polski.

Wiele ze wspomnianych miejscowości wypracowało już swój wizerunek będący wizytówką przyciągającą potencjalnych turystów. Są to różnorodne atrakcje turystyczne, takie jak cykliczne imprezy o stałej tematyce, festiwale, inscenizacje bitew, zawody sportowo-rozrywkowe, wystawy okolicznościowe, konkursy nawiązujące do tradycji regionalnych itp. W niewielkim stopniu wykorzystuje się walory przyrodnicze, jak stawy, lasy, jeziora sąsiadujące z terenami osiedlowymi. Wybrane obiekty, a nawet całe układy urbanistyczne podlegają często ochronie konserwatorskiej, co powinno zaowocować ustaleniem pewnych tras turystycznych, o czym wspominają BORCZ i NIEDŹWIECKA-FILIPIAK (2008). Na przeszkodzie stoi tu nieodpowiednie zagospodarowanie i niepełna lub nieistniejąca informacja, a przede wszystkim brak podstawowych elementów obsługi turystycznej – hoteli, miejsc noclegowych, punktów gastronomicznych. Są to problemy, które przez wiele lat pozostają nierozwiązane i w sposób zasadniczy niweczą plany rozwoju turystyki w mieście czy gminie (BORCZ 2003).

Rys. 1. Typowa zabudowa pierzei rynku miasteczka na Dolnym Śląsku, Prochowice (fot. Z. Borcz)

Fig. 1. The typical frontage of market square of small town of Lower Silesia, Prochowice (photo by Z. Borcz)

Rys. 2. Ratusz usytuowany na rynku w Prochowicach (fot. Z. Borcz)

Fig. 2. The town hall on the market square of Prochowice (photo by Z. Borcz)

Przykłady poszukiwań wizerunku miejscowości

Spośród przykładów pozytywnych wymienić można Lubomierz – jedno z najmniejszych miast dolnośląskich. W dobrym stanie zachował się tam historyczny układ urbanistyczny. Centralnie zlokalizowany rynek otoczony jest zwartą zabudową pierzei, z podcieniami i ratuszem pośrodku. W najbliższym otoczeniu napotyka się wiele cennych obiektów zabytkowych, m.in. figury świętych, kościół poewangelicki i kamieniczki. Miasteczko położone jest na stoku, w najwyższej części znajduje się piękny barokowy zespół klasztorny z górującym nad okolicą kościołem. Malowniczość i zachowany charakter miejscowości kilkakrotnie przyciągnęły filmowców w poszukiwaniu scenerii do obrazów z lat powojennych, do najbardziej znanych pozycji powstałych na planie Lubomierza należy film „Sami swoi”. Wykorzystując to zainteresowanie, powstał pomysł organizowania corocznych festiwali polskich komedii filmowych, które odbywają się od 1977 roku. Filmy wyświetlane są na rynku, który zamienia się wówczas w salę na świeżym powietrzu. Sympatyczni bohaterowie Kargul i Pawlak na stałe włączyli się w tradycję miasteczka, a nawet doczekali się własnego muzeum.

Inny charakter i inny wizerunek wypracowała sobie Srebrna Góra, która już z samej nazwy kojarzy się z wydobywaniem rud srebra. I rzeczywiście od XIV wieku rozwijała się tam osada górnicza, która w XVI wieku otrzymała prawa miejskie. Swoją sławę zdobyła jednak Srebrna Góra ze względu na założenia obronne wzniesione za panowania króla Prus Fryderyka Wielkiego. Była to twierdza z donżonem i fortami rozmieszczonymi na przełęczy Srebrnej i przyległych pasmach górskich. Budowa przyczyniła się

Rys. 3. Kamienne mury twierdzy w Srebrnej Górze (fot. R. Mianowski)
Fig. 3. Stone walls of the citadel Srebrna Góra (photo by R. Mianowski)

Rys. 4. Główna brama do twierdzy w Srebrnej Górze (fot. R. Mianowski)
Fig. 4. The main gateway of the citadel Srebrna Góra (photo by R. Mianowski)

do rozwoju miasta, które zapewniało schronienie budowniczym, a następnie zakwaterowanie części garnizonu. W znacznym stopniu twierdza i forty zachowały się do naszych czasów, są chętnie odwiedzane przez turystów, stanowią bazę do badań historyków zajmujących się fortyfikacjami, a utworzony przed kilku laty Forteczny Park Kulturowy przyciąga turystów z kraju i zagranicy. Obecnie przy fortach srebrnogórskich corocznie odgrywane są inscenizacje bitwy wojsk pruskich i napoleońskich, w strojach i z uzbrojeniem z epoki, co przyczynia się do popularyzacji miejscowości.

Złoty Stok, małe miasteczko leżące u podnóża Gór Złotych, jako atrakcję turystyczną proponuje zwiedzanie kopalni złota. Miejscowość rozwinęła się w XIV wieku, kiedy to wydobywano tam rudy złota i arsenu. Był to duży ośrodek górniczy z kopalniami i hutą, który ma tradycję ponad 700-letnią, a sama kopalnia była czynna jeszcze do lat siedemdziesiątych XX wieku. Po przerwaniu eksploatacji kopalnia przez kilka lat była zamknięta. Dzisiaj jej część jest udostępniona turystom, którzy z przewodnikiem mogą wędrować chodnikami, poznawać dzieje kopalni i podziwiać wspinały podziemny wodospad.

Problematykę miast położonych na terenie Sudetów, ich historię i zachowane zabytki omawia szczegółowo STAFFA w poszczególnych tomach „Słownika geografii turystycznej Sudetów” – Lubomierz w tomie 2 „Pogórze Izerskie”, Srebrną Górę w tomie 11 „Góry Sowie” oraz Złoty Stok w tomie 17 „Góry Złote”.

Spośród nizinnych miejscowości, które utraciły prawa miejskie, wymienić należy Lubiąż i Sulów.

Lubiąż, położony nad Odrą, od XII wieku był miejscem lokalizacji opactwa cystersów, a w połowie XIII wieku powstała obok miejscowości otrzymała prawa miejskie. Z biegiem lat miasteczko i wieś rozwijające się równolegle połączyły się w jeden zespół z klasztorem. Obecnie Lubiąż znany jest jako miejsce lokalizacji wspinałego barokowego założenia klasztorowego cystersów, w którego skład wchodzi kościół NMP, pałac opatów, budynek klauzury, kościół św. Jakuba, budynek bramny, dawna karczma i browar, wirydarze i ogrody z kapliczkami i figurami świętych. Poza zwiedzaniem bezsprzecznie pięknych zabytków i uczestniczenia w organizowanych tam koncertach i wystawach turystyki i historycy odkrywają pozostałości z ostatniej wojny – bunkry, schrony i pomieszczenia podziemnej fabryki amunicji.

Rys. 5. Ceglany słup wiaduktu kolejki wąskotorowej w Srebrnej Górze (fot. R. Mianowski)

Fig. 5. The brick pillar of viaduct of narrow-gauge railway in Srebrna Góra (photo by R. Mianowski)

Rys. 6. Inscenizacja bitwy prusko-francuskiej koło twierdzy w Srebrnej Górze (fot. R. Mianowski)

Fig. 6. The staging of the battle of Prussian army and Napoleonic soldiers (photo by R. Mianowski)

Rys. 7. Opactwo cysterskie w Lubiążu (fot. Z. Borcz)

Fig. 7. The Cistercian abbey of Lubiąż (photo by Z. Borcz)

Sułów położony w Dolinie Baryczy sąsiaduje z kilkoma rezerwatami, z których najcenniejszy to „Stawy Milickie” o powierzchni ponad 400 ha. Kompleks stawów zakładany był w XII wieku przez cystersów jako stawy hodowlane. Dzisiaj znaczna część stanowi rezerwat ornitologiczny, część stawów pozostała jako hodowlana, część ma charakter komercyjnych łowisk chętnie odwiedzanych przez wędkarzy.

Rys. 8. Pierzeja rynku w Sułowie (fot. Z. Borcz)

Fig. 8. The frontage of market square of Sułów village (photo by Z. Borcz)

Rys. 9. Rezerwat przyrody „Stawy Milickie” koło Sułowa (fot. Z. Borcz)

Fig. 9. The nature reserve “Stawy Milickie” near Sułów (photo by Z. Borcz)

Przedstawione przykłady nie są odosobnione, na Dolnym Śląsku wiele miasteczek i wsi o tradycjach miejskich znalazło ciekawe miejsca i wydarzenia z historii, które „sprzedaje” turystom. W Kamieńcu Ząbkowickim podziwiać można ogromny pałac i park, a w Cieszkowie kościoły fundowane przez polską księżną Katarzynę z Sapiechów. Bardo Śląskie, jak i Wambierzyce są miejscem kultu maryjnego, od lat ściągając

pielgrzymów z regionu i miejscowości czeskich. Szereg miasteczek, jak Zawidów lub Mieroszów, ze względu na swoje przygraniczne położenie, jest często odwiedzany przez turystów zmotoryzowanych lub rowerowych, stąd konieczność zapewnienia odpowiedniej obsługi, a równocześnie możliwości pokazania swego miasteczka.

Wnioski

Analiza poczynań władz lokalnych i mieszkańców zainteresowanych rozwojem swoich miejscowości pozwalają stwierdzić, że wzmogła się aktywność na rzecz rozszerzenia oferty turystycznej. Równocześnie jednak nie są eksponowane walory urbanistyczne, brak jest jakichkolwiek informacji o zabytkowych rynkach, a właśnie one stanowią „serca” miasteczek. Nie zwraca się uwagi na konieczność uzupełniania zabudowy pierzei wokółrynkowych na odpowiedni dobór nawierzchni i elementy małej architektury, takie jak studnie, pomniki, kapliczki. Rzadko też przemyślane jest projektowanie zieleni na rynku w taki sposób, żeby zachować osie widokowe i możliwość spojrzenia na całe założenie. Często lansuje się bardzo interesujące atrakcje turystyczne związane dość luźno z danym miasteczkiem, pomijając jego własne walory architektoniczno-urbanistyczne. Reasumując można wymienić kilka podstawowych wymogów, które władze lokalne powinny spełnić, ażeby wyeksponować zabytkowy układ urbanistyczny jako walor turystyczny:

- zainteresować mieszkańców historią własnej miejscowości poprzez pracę w szkołach, wydawanie lokalnej prasy, imprezy okolicznościowe itp.
- prowadzić informację turystyczną na sposób tradycyjny i multimedialny
- zapewnić noclegi i inne usługi dla przyjezdnych, jak hotele, gospodarstwa agroturystyczne, pensjonaty
- doprowadzić infrastrukturę techniczną do aktualnych wymogów – zadbać m.in. o parkingi, nawierzchnie, przy czym należy pamiętać o stałej współpracy ze służbami konserwatorskimi.

Literatura

- BORCZ Z., 2003. Transformation of urban system of small towns in Poland. *Archit. Urban.* 37, 1-2: 15-22.
- BORCZ Z., NIEDŹWIECKA-FILIPIAK I., 2008. Forms and functions of market squares in small towns of Lower Silesia. *Town Plann. Archit.* 32, 1: 41-47.
- CZARNECKI B., 2003. Plac rynkowy współczesnego małego miasta w Polsce. WSiZ, Białystok.
- DROBEK W., 1999. Rola miast zdegradowanych w sieci osadniczej Śląska. PIN, Opole.
- GZELL S., 1996. Fenomen małomiejskości. Akapit-DTP, Warszawa.
- STAFFA M., 2003. Słownik geografii turystycznej Sudetów. I-BiS, Wrocław.
- ZANIEWSKA H., 1998. Polskie miasteczka w okresie transformacji społeczno-gospodarczej. Instytut Gospodarki Mieszkaniowej, Warszawa.

HISTORICAL URBAN SYSTEMS AS A TOURIST VALUE OF SMALL TOWNS AND VILLAGES OF LOWER SILESIA

Summary. Most of small towns and villages of Lower Silesia which formerly had civic rights were founded in 13-th century, some of them have preserved up to our times monumental old buildings and even whole urban systems. Such localities have a centrally situated market place, usually square- or oval-shaped with compact frontages of small houses. The town hall is localized in the middle of the market place. In the town one or two churches are to be found, their steeples overlooking the landscape. The fact that local communities often do not understand the role of their historical urban system and are not able to make use of them as a tourist value, is today of a great importance. These localities almost always lack a suitable infrastructure, hotels, restaurants, tourist information centres etc. Only in a few cases the social community of a given locality is aware of the fact that an old market place, narrow streets and some trees form a character of a small town and are its true tourist value.

Key words: Lower Silesia, small towns, villages, urban systems, tourist value

Adres do korespondencji – Corresponding address:

Zuzanna Borcz, Instytut Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, pl. Grunwaldzki 24 A, 50-363 Wrocław, Poland, e-mail: zuzanna.borcZ@up.wroc.pl

Zaakceptowano do druku – Accepted for print:

29.09.2008

Do cytowania – For citation:

*BorcZ Z., Niedźwiecka-Filipiak I., 2008. Zabytkowe układy urbanistyczne walorem turystycznym małych miast i wsi dolnośląskich. *Nauka Przyr. Technol.* 2, 4, #30.*